

Company Town

Rjukan

På egen hånd i Rjukan's gater
Byvandring med fokus på arkitektur
og klassekamp

Rjukan

TELEMARK

Praktisk info

Vi har beskrevet en 11 km lang vandre- eller sykkelrute med fokus på byggingen av byen Rjukan. Turen går i varierte omgivelser, på fortau, gang- og sykkelsti, men også på vegger med litt biltrafikk. Vær forsiktig og vis hensyn i trafikken. Til fots vil vi anbefale å dele den opp i to etapper; øst og vest. Det er relativt flatt terreng, med unntak av Villavegen som har en del stigning og en litt bratt nedoverbakke ned til hovedvegen igjen. En del av ruten går i boligstrøk, så vis hensyn.

Start på Rjukan Torg og følg kartet. Punkter er nummererte og har en kommentar i brosjyren. På røde punkter vil dere også finne skilt på stedet med mer informasjon.

Husk drikk! Flere muligheter til å kjøpe mat underveis. God tur!

Kilder: Ruten er foreslått av Tinn kommunes planavdeling. Øvrige kilder: "Nominasjonsdokument Rjukan-Notodden Industriarv", "Arnestedet" av Helge Songe, "Fabrikkbyen under Gaustafjell" av Helge Songe.

Foto: Norsk Hydros fotosamling/NIA, Ian Brodie/visitRjukan, Benjamin A. Ward/visitRjukan

Sykkelutleie:
Rjukan Intersport:
tlf 35 08 10 20
post.rjukan@intersport.no

Rjukan Turistkontor:

tlf 35 08 05 50
info@visitRjukan.com

Last ned Appen: Rjukan-
Notodden Industriarv

Arkitektene

En god start på karrieren

Mange av de ikoniske byggene på Rjukan er tegnet av kjente arkitekter. Men da de fikk oppdragene på Rjukan var de ganske unge. Eyde ønsket å engasjere unge fagmennsker med pågangsmot og som ikke var redde for å ta på seg utfordrende oppgaver. For flere av disse arkitektene ble Rjukan starten på en strålende karriere.

På denne rundturen vil dere se byggverk tegnet av blant annet disse arkitektene: Thorvald Astrup, Olaf Nordhagen, Christian Frederik Jacob von Munthe af Morgenstjerne, Magnus Poulsson, Ove Bang og Bernt Keyser Frølich.

Arkitekturen på Rjukan speiler tiden i Norge og består av både jugendstil, nasjonal byggeskikk, nyklassisismen, såkalt byggmesterarkitektur og egne hjem-bevegelsen.

Vi finner i alt 140 ulike hustyper i Hydros «huskatalog». Alle husene har fått nummer eller bokstavkode, og med ulike variasjoner innenfor disse som f.eks J, 11A, O-type etc.

Rjukan

Et lite stykke verdenshistorie

Det er nesten naturstridig at det ligger en by nede i en trang dal der sola er borte halve året. Øverst i Telemark - klemt mellom Hardangervidda i nord og Gaustatoppen i sør ligger Rjukan - «in the middle of nowhere». Men her har man, med naturen som ressurs, fått store ting til å skje.

Og det har skjedd med kvalitet. Så høy kvalitet at Industriarven Rjukan-Notodden i 2015 ble tatt opp på UNESCOs verdensarvliste. Historien og stedet er verdt å ta vare på for menneskeheten!

Ingeniør Sam Eyde og fysikkprofessor Kristian Birkeland greide å legge Rjukanfossen i rør, bygge verdens største kraftverk, og ut av vann og luft lage kunstig gjødsel som i stor grad bidro til å redde verden fra en stigende hungersnød.

Vi har lyst til å gi dere en smakebit på hva som ble bygd opp her i Vestfjorddalen for hundre år siden.

Vil du vite mer, tilbyr vi også turer med guide. Besøk Norsk Industriarbeidermuseum på Vemork og ta en tur med Rjukanbanen; ta toget mellom Rjukan og Mæl og seil med MF Storegut på Tinnsjøen. Du kan også lese mer på nett og papir. Stikk innom Rjukan Turistkontor for en prat.

Company Town

En by bygd og drevet av bedriften

Company Town er et bysamfunn planlagt og oppført av ett enkelt foretak for å oppnå sine mål med virksomheten. Rjukan er en ekte bedriftsby - bygd av Norsk Hydro. I 1907 var Vestfjorddalen et typisk bondesamfunn med små gårder og rundt 300 innbyggere. Her skapte Hydro alt. De bygde og eide skoler, sykehus, vann- og kloakksystem - og boligene. Dette måtte til for å huse alle arbeiderne og funksjonærene som skulle lokkes til indre Telemark.

SÅHEIM, TH. SYKEHUSET, OPERATIONSALEN. 1908-19.

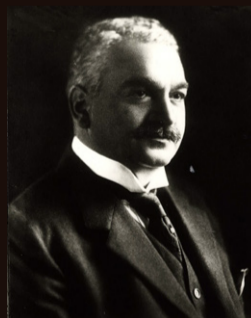
Til og med byfjøs måtte bygges for å skaffe nok mat til de som bosatte seg her. 160 melkekyr skaffet melk til innbyggerne i byen som etterhvert fikk navnet Rjukan.

Rjukan er unik i norsk sammenheng som den første totalplanlagte by reist i regi av et privat foretakende.

Sam Eyde

Norsk Hydros grunnlegger

Byen Rjukan ble bygd som en del av Sam Eydens plan for utnyttelse av Rjukanfossens enorme naturkrefter. Skipsrederens sønner fra Arendal var utdannet diplomingeniør fra Berlin. Han hadde flere års internasjonal erfaring da han rundt 1900 etablerte sitt eget ingeniørkontor i Kristiania. Havner og jernbanestasjoner var hans spesialområde, og han ble etterhvert en erfaren mann i etablering av infrastruktur. Eyde møtte i 1903 vitenskapsmannen Kristian Birkeland, og sammen utviklet de metoden for framstilling av kunstgjødsel. Produksjonen krevde store mengder elektrisk kraft.

Det kunne man få ved å legge selveste Rjukanfossen i rør - fossen Eyde hadde beskuet som student allerede 25 år tidligere. Eyde fikk kjøpt fossen i 1903, han fikk tak i kapital, både fra Sverige og Frankrike. Bygging av industribyen inne i Vestfjorddalen, klemt mellom Gaustatoppen og Hardangervidda, kunne starte.

Fra vest til øst

Byggingen av byen Rjukan skjedde på rekordtid. På 13 år bygde man en by for nær 10 000 innbyggere. De første arbeiderboligene ble bygd lengst vest - i Flekkebyen høsten 1907. Året etter sto Admini ferdig. Byens første sentrum - nær fabrikkene. Men utbyggingen fortsatte raskt østover, og allerede i 1912 ble det utlyst arkitektkonkurranse for et stort område i øst - på Tveito. De siste boligene i dette området ble satt opp rundt 1920. I 1928 ble ny produksjonsmetode for kunstgjødsel - Haber Bosch - tatt i bruk, og den krevde mindre arbeidskraft enn den Birke-land-Eyde-metoden.

Innenfor Tveito-området finnes det en stor variasjon av boligtyper, der ulike hustyper og boformer gjenspeiler sosial status i samfunnet og forskjellige arbeidsområder innenfor Hydro-hierarkiet.

Triangelen ligger omkranset av Egne-hjem hus, med større funksjonærboliger langs Skogveien i bakkant. Skogveien slynger seg videre oppover fjellskråningen og er Tveito-områdets svar på Villaveien.

Hageby-konseptet

Internasjonale tanker

Gode levevilkår for arbeiderne var viktig. Moderne og fremtidsrettede boliger bidro til å trekke til seg og beholde dyktige arbeidsfolk, og ikke minst godt utdannede funksjonærer. Alle boliger hadde innlagt varmt vann og elektrisitet, og fra 1912 ble det ikke bygd én eneste bolig på Rjukan uten vannklosett. Det var også fokus på sosial infrastruktur som skoler, sportsplasser, bad og andre fellesarealer.

Ved utformingen av Rjukan's boligområder var hageby-konseptet fra England idealet. Organiske strukturer med variasjon i husformer, krumme gateløp, plassdannelser og forhager karakteriserer hagebyene.

Et klassedelt samfunn

Den frange dalen uten sol halve året ga klare fysiske rammer for hvor man kunne bygge boliger, og hvor det var best å bo. Resultatet ble et sterkt klassedelt samfunn. "Si meg hvor du bor, og jeg skal si deg hva slags jobb du har på Hydro", var omkvedet.

I bunnen av dalen, langs elven, bodde arbeiderne i små leiligheter. Lengre opp i lia, i store og staselige villaer, bodde direktører, ingeniører og høyere funksjonærer. Her kom sola først på våren, og forsvant sist på høsten.

Nærhet til arbeidsplassen ble det også tatt hensyn til. Brannmesteren bodde nær brannstasjonen og ingeniørene bodde nær fabrikkene. Det samme gjaldt for leger og lærere.

Egne hjem

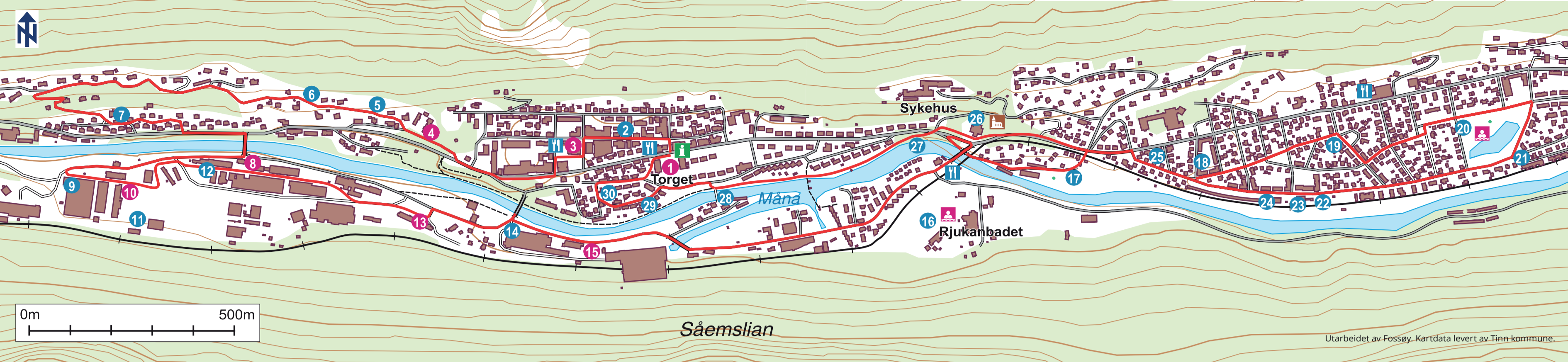
I 1911 ble gården Ingolfsland kjøpt av Hydro. Man ønsket boligbygging etter konseptet «Egne hjem». Egne hjem var navnet på en internasjonal bevegelse fra slutten av 1800-tallet. Hensikten var å bedre boforholdene for arbeidende folk. På denne tiden bodde arbeidere ofte i store leiegårder, gjerne i små leiligheter med dårlige sanitære forhold. Målet for Egne-hjembevegelsen var å få arbeidsfolk til å bygge sin egen bolig.

Middelet var at folk skulle få billige lån samt arkitekt hjelp hos sin arbeidsgiver. Idéen var hentet fra England og Tyskland, og Hydro hadde gjennomført et tilsvarende prosjekt på Notodden.

Det ble utlyst en arkitektkonkurranse der Magnus Polusson og Bernt Keyser Frølich i fellesskap måtte bearbeide sine prosjekter. I starten gikk det heller tregt. Arbeiderne ville ikke sette seg i gjeld til sin arbeidsgiver. Men etter hvert tok det seg opp, og bebyggelsen på Ingolfsland og Tveito er i alt vesentlig egne hjem-boliger.

Utarbeidet av Fossøy. Kartdata levert av Tinn kommune.

1 Rjukan torg m/solspeil

Murbygningene på hver side av torget er tegnet av arkitektene Thorvald Astrup og Helge E. Blix. Statuen av byens grunnlegger, Sam Eyde, er laget av billedhogger Gunnar Utson fra Kviteseid. Bokholder Oscar Kittelsen lanserte i 1913 ideen om "Solspeil paa Rjukan". Ideen ble gjenopptatt av Martin Andersen, og 30. oktober 2013 ble Solspeilet avduket.

2 Storgata (Private Bøen)

«Private Bøen» grenset ikke til elva og ble derfor ikke kjøpt av Norsk Hydro. Grunneier Halvor Haddeland kjøpte opp eiendommene. Området ble delt opp i 80 parseller etter et rute-mønster, og her ble byens forretningsområde etablert.

3 Rjukanhuset

Rjukanhuset (Folkets Hus) ble reist i 1930 av arbeiderbevegelsen for kulturell, politisk og faglig virksomhet. Det fikk en sentral beliggenhet, og en påkostet fasade og innredning. Arkitekter: Jacob Hanssen og Georg Iversen. I dag rommer Rjukanhuset kino, saler, kulturkontor, galleri og kafé.

4 Admini

Rjukan Admini ble reist i 1908. Eyde og Hydro var avhengige av et førsteklasses representasjonsanlegg for å tiltrekke seg kapitalen. Arkitekt: Thorvald Astrup. Rjukan Admini er fredet, er i privat eie og er et populært hotell og spisested.

5 Villaveien

Her var det utsikt mot fjellet og fabrikken – og bedre solforhold enn i dalbunnen, som lå i skygge fra midten av oktober til mars. Her bodde direktører, ingeniører og høyere funksjonærer, samt samfunnsstopper som politiimester, kemner og rådmann.

6 Villaveien 5, 7, 10, 12

Villaveien 5 huset byens første sykehus, bygd i 1908. Villaveien 7,10 og 12 er eksempler på eneboliger. Det er arkitektene Thorvald Astrup, Joh. E. Nielsen, Magnus Poulsson og Ove Bang som har tegnet de fleste husene i dette området.

7 Flekkebyen

Her ble de første arbeiderboligene oppført høsten 1907. Fargevariasjonen på husene gav navnet til bydelen. Det ble oppført 24 like, vertikaldelte tomannsboliger. Arkitekt er ukjent, men husene er av samme type som Grønnebyen på Notodden.

8 Fabrikkbrua

Fabrikkbrua er forbindelsen mellom byen og fabrikken. På det meste syklet 1500 mann over denne ved arbeidsstart- og slutt hver dag. Brua er et landemerke på Rjukan. Sola er offisielt tilbake igjen når den treffer Fabrikkbrua 12. mars kl. 12.

9 Nyanlegget

Nyanleggene på Rjukan er fra desember 1927. Her var både gammel og ny produksjon. Hydrogenfabrikken og Ovnsus. I dag holder Yara til her med gassproduksjon. Det er liv i alle husene.

10 Syretårnet

Syretårnet er bygd av granittblokker og fylt med kvartsitt-pukk. Det er 23 meter høyt. 72 slike tårn stod inne i 2 tårnhus. Nitrogengass ble matet inn i bunnen og steg oppover. Vann sildret ned fra bunnen og bandt gassen. Resultatet i bunn ble salpetersyre.

11 Lille Helvete

Salpetersyren fra syretårnet ble blandet med kalk i store åpne kar. Den tykke massen ble valset ut, tørket og knust. Produktet fikk navnet Norgessalpeter, og ble solgt over hele verden. Dette var nok en arbeidsplass av det aller verste – derfor navnet. Nisjene i muren viser hvor karene sto. Jernbanesporet, hvor kalken kom i togvogner, ligger på toppen av muren. Jernbanesporet, hvor kalken kom i togvogner, ligger på toppen av muren.

12 Kontorbygget

I kontorbygget satt toppledelsen i Norsk Hydro og tok alle viktige avgjørelser. Bygget er tegnet av B. Keyser Frölich. Det var også her arbeidere og funksjonærer hentet sin lønn hver fredag.

13 Rjukan Stasjon

1909 åpnet kong Håkon VII jernbanen mellom Rjukan og Notodden. Rjukanbanen består av 16 kilometer jernbane mellom Rjukan og Mæl, ferge mellom Mæl og Tinnoset. Derfra fortsetter Tinnosbanen 30 kilometer til Notodden. Dette var livsnerven som fraktet personer, samt kunstgjødsel ut til verden og nødvendige varer inn til dalen.

14 Hydrogenfabrikken

Hydrogenfabrikken Såheim II ble fredet av Riksantikvaren i november 2014. Her foregikk produksjon av hydrogen som ledd i fremstilling av kunstgjødsel. Den består av 313-bygget og det tidligere kompressorhuset ved siden av.

15 Såheim Kraftstasjon

Den monumentale kraftstasjonen ble påbegynt i 1914, tegnet av arkitekt Olaf Nordhagen med bistand fra arkitekt Thorvald Astrup. Såheim kraftstasjon ble offisielt satt i drift januar 1916. Anlegget eies og driftes av Norsk Hydro.

16 Rjukanbadet

Rjukanbadet sto ferdig i januar 2003, og er et av Norges mest moderne badeanlegg. Det er populært blant både fastboende og tilreisende. Arkitekt Asplan Viak AS. Rjukan Hytteby's hytter er inspirert av husene i Flekkebyen.

17 Blindtarmen (egne hjem)

Dette er de første egne hjem-husene – bygd før arkitektkonkurransen. Byggemelding til kommunen ble sendt inn 22.11.1911 og godkjent 27.11.1911. Det hastet å skaffe boliger til arbeiderne.

18 Sing Sing

Boligkomplekset Sing-Sing ble bygget i 1915. En tilsvarende bygning på den andre siden av Sam Eydes gt. er revet. Bygget skulle også fungere som en "brannmur" på tvers av dalen i tilfelle brann. Folkelumoren ga det borgliknende boligkomplekset navnet Sing-Sing, med klar referanse til et kjent amerikansk fengsel.

19 Jernbanegata

Husene i Jernbanegata er bygget i 1920. Man valgte murhus av branntekniske årsaker. Firemannsboligene var en del av arkitektkonkurransen i 1912, da man la en samlet og helhetlig plan for hele området.

20 Tveitoparken/Tveito allé

Sam Eyde bygde Tveitoparken med badetjern som et fritidsområde og "grønn lunge" i byen. Tveito skole stod ferdig i 1919, og den ble tatt i bruk som folkeskole (barneskole) sommeren 1920.

21 Tinn gt. 55 - Kjakans hus

Gunnar (Kjakan) Sønsteby er en av vårt lands høyst dekorerte krigshelter. Han vokste her, i Tinngt. 55. Foreldrene flyttet fra Notodden til Rjukan i 1912.

22 Mandheimen

Bygningen er tegnet av Harald Aars. Byggestilen er nybarokk. Huset sto ferdig i 1913 og var ungkarspensjonat for enslige industriarbeidere. Den brant i desember 2016, men vil bli bygd opp igjen.

23 Ingolfsland stasjon

Stasjonsbygningen på Ingolfsland fra 1919 er Rjukanbanens eneste i murstein. Den ble tegnet i lett jugendinspirert stil av Thorvald Astrup. Bygningen er fredet og eies av Odd Fellow-løsningen.

24 Paradiset

Borettslaget består av 7 murbygninger sentralt plassert på Ingolfsland, nær Rjukan barneskole. Kallenavnet "Paradiset" fikk det nok fordi de 34 boenheter var relativt store - fra 74 til 104 m2. Bygningene er fra 1920-årene.

25 Triangelen

Triangelen i Liagata er et eksempel på større leiligheter for funksjonærer plassert i fem horisontaldelte tomannsboliger som omkranser et felles gårdsrom. Ytterligere to bygninger av samme type ligger litt lenger øst langs Sam Eydes gate. Arkitekt: Ove Bang.

26 Rjukan kirke

Rjukan kirke er bygget i korsform, i 1915. Den er bygget i stein og har 350 sitteplasser. Arkitekter er Carl og Jørgen Berner. Kirken brant innvendig i 1965 forbindelse med innspillingen av filmen Helter i Telemark. Restaurert av Asbjørn Stein 1965-68.

27 O-type

Arbeiderboligene på begge sider av Sam Eydes gt. fra torvet til kirken er bygget fra 1910 og utover. Husene bærer navnet O-type, og de fleste er firemannsboliger bestående av leiligheter på 2 rom og kjøkken. Området ble kalt Nybyen.

28 Knut Hauglands bro

Hengebrua over Måna er oppkalt etter tungtvannssabotør Knut Haugland. Han vokst opp på Rjukan. Han deltok også på Thor Heyerdahls Kon-Tiki-ekspedisjon i 1947.

29 Tyskerbyen & Rødbyen

Trehusene mellom Torget og Såheim er bygd etter hageby-konseptet. Tomannsboligene i Rødbyen er samme type (J-type) som husene i Flekkebyen. Tyskerbyen huset mange tyske ingeniører og har en tyskinspirert arkitektur.

30 Trafokiosken og Rjukan Middelskole

En av de første trafokioskene på Rjukan. Arkitekt: Odd Brockmann. Tinn Energi AS fikk i 2013 Tinn kommunes Byggeskikkpris, etter å ha pusset den opp etter tegningene fra ca 1920.

